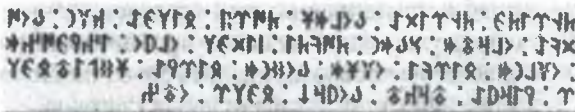

ЕВОЛЮЦІЯ ТУРЕЦЬКОГО ПИСЬМА В СВІТЛІ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Внаслідок розвитку українського сходознавства зростає інтерес науковців до вивчення османсько-турецької палеографії, обумовлений необхідністю об'єктивного дослідження проблематики у галузі гуманітарних наук османської доби.

Протягом тривалого часу тюркські народи використовували різні системи письма. З них найважливіші – оргунська (орхонська), уйгурська, арабська і латинська, котрі мають відповідну графіку¹.

Зразок оргунського письма

Сучасна турецька мова належить до західно-південної або огузько-туркменської групи тюркських мов. З точки зору історії розвитку та особливостей турецької мови умовно виділяють три основні періоди:²

I. Доба староосманської мови (або давньоанатолійська турецька мова) – XIII–XV ст.ст.;

II. Доба класичної османської мови – XVI–XIX ст.ст.;

III. Сучасна турецька мова – XX–XXI ст.ст.;

Староосманська мова виникла і розвивалася в період утворення Сельджуцької держави (1077 р. – кінець XIII ст.) в Анатолії заселення тюрками цього регіону (XI ст.) після їхньої перемоги над візантійцями³ у Малазгіртській війні.

Перехід від мови зазначеної доби до класичної османської мови супроводжувався розвитком Османської держави і набуттям статусу імперії у другій половині XV ст. після здобуття Константинополя – столиці Візантійської імперії 29 травня 1453 року султаном Мегмедом II Фатігом.⁴

Слід підкреслити, що в процесі законного історичного розвитку відбуваються певні зміни, які сприяють трансформації однієї писемної мови в іншу, причому в новому варіанті певний час залишаються елементи давнішої мови з притаманними їй особливостями.

У XII–XIII ст. огузька мова мала панівне становище у великому географічному ареалі, який знаходився у межах: Центральної Азії – Анатолії (сучасної Туреччини). Ця мова закономірно повільно пристосовувалася до нового соціально-етнічного середовища. Насамперед простежується ряд основних особливостей етимологічних змін, характерних давньотюркським словам:⁵

1. b –> m: bunça > munca (= bunca), beniz > meniz (= beniz), bengü > mengü (= ebedi);

2. Фонема [b] вживається у словах у попередньому вигляді:

bar (= var), bar- (= var-mak), bir- (= vermek);

3. Разом з використанням дієслова – ol та дієслова – bol;

4. Випадання фонемі [g] з кінцевого або передкінцевого складу в результаті стягнення у дво- трискладових словах.

Наприклад: yalğan (= yalan), borğu (= boru), bulğanuk (= bulanık), ayga (= aya), ulug (= ulu), asig (= assi, fayda) тощо.

5. Додавання закінчень –gay / –gey, –ga / ge до суфіксів майбутнього, теперішньо-майбутнього часів.

Наприклад:

birgey (= verecek), bolgay (= olur, olacak), kurtarga (= kurtarmalıdır); 6. –nı / –ni родового відмінка (yükleme hali), як продовження суфіксів: –nı / –ni знахідного відмінка (ilgi hali).

Наприклад:

dilünni (= senin dilini), elümüzni (= elimizi), Yüsufnuñ (= Yusuf'un);

7. Подекуди використання закінчення місцевого відмінка –dın / –din.

Наприклад:

daşdın (= dışarıdan), yazukdın (= günahтан);

8. У відмінюваних дієсловах мають місце суфікси приналежності до особи.

Наприклад:

arturgamen (= artıracağım), düşesen (= düşersen), dileyesiz (= dileyesiniz) тощо.

Розглянута вище мова існувала протягом XII–XIII ст. та містила в собі елементи різних діалектів. З XIV ст. огузька мова

стала національною писемною мовою тюрків. Про це свідчать віршовані твори (*menzûme ve mensûre*), створені тогочасними авторами.⁶

Слід підкреслити, що тюрки вперше ознайомились з арабською графікою у середині VII ст., а почали користуватися нею у зв'язку з прийняттям релігії Ісламу. Це сталося у X ст., коли один з тюркських володарів: з роду Караханідів на ім'я Абдуль-Керім Сатук Бугра Кара, визнав названу релігію у 12 років, а у 25 посів трон Караханідів (помер у 955р., похований у м. Артиш на півночі Кашгару – країни, що розташована на західній території сучасного Китаю). Зокрема, у 960 році переважна більшість тюрків прийняла названу релігію. Таким чином виникла тюрксько-ісламська держава.⁷

До того ж, яскравим прикладом може бути енциклопедичний словник тюркської мови. Цей словник, який вважається скарбом цієї мови, був написаний у 1072–1073 рр. під назвою **“Dîvanü Lûgat-it-Türk”** Магмудом Кашгарли. У написанні цього словника автор використовував також арабську графіку.⁸

Староосманська, чи давньоанатолійська мова існувала до другої половини XV ст. і була мовою мистецтва та літератури. До того ж друга половина XV ст. вважається перехідним періодом до класичної османської мови.⁹

Щодо фонетичних особливостей староосманської мови, то вона зазнала впливу арабо-перської мови, зокрема, з точки зору написання голосних фонем. При написанні голосних фонем звичайно, використовувалися діакритичні знаки (*“hareke”*)¹⁰ – під впливом стилю письма Кур'ану.

Для позначення голосних фонем на письмі окрім діакритичних знаків використовувалися букви, так звані *“hurûf-ı imla”*: *elîf* [ا], *vav* [و] і *йе* [ی].¹¹

Система діакритичних знаків у даному разі використовувалася для позначення твердих [a, ɪ, o, u] та м'яких [e, i, ö, ü] голосних. Щоб за допомогою цих знаків правильно читати у тексті тверді або м'які голосні, орієнтувались на приголосні t [ت], k [ك], наприклад: *“sakinmak”*, а за відсутності зазначених приголосних, фонетична будова слова визначалася за значенням, наприклад: *su / sü* (= *asker*) – (سوار), *daparlal* (= *bulurlar*) тощо. Інколи, щоб відрізнити у

словах фонемі а – е на місці діакритичного знаку *üstün* [~] використовувалась літера [ا], наприклад: *sağa* (ساقا).¹²

Букви під назвою *“hurûf-ı imla”* [و , ا , ی] не тільки визначають голосні фонемі, а й подовжують звук у слові, наприклад: *dapû* (= *hizmet*), *odile* (= *ateş ile*), *vâr* (= *var*) тощо.¹³

Важливо, що у написанні приголосних помітний вплив не тільки арабо-перської писемності, а й давньої уйгурської мови. Під впливом фонетики уйгурської мови приголосна [ŋ], піднебінний звук (*damak ünsüzü*) пишеться як *ŋŋ* (ننگ). У тих текстах, де більш помітний вплив фонетики арабської та перської мов, приголосний [ŋ] передається знаком [ك], наприклад: *benzer* (بکزر), *Taŋŋı* (تانگری) тощо.¹⁴

У зв'язку з відсутністю в арабській абетці літер [p] та [ç], у багатьох випадках на письмі вони замінюються приголосними [b], [c], наприклад: *Çalab* (= *Çalap*, *Taŋŋı*), *yabrak* (= *yaprak*), *açlık* (= *açlık*), *kaç* (= *kaç*) тощо. Водночас, абетка поповнювалася буквами p [پ] і ç [چ], тому з'явилися слова, що пишуться з цими буквами, наприклад: *çıkdı*, *toprak*.¹⁵

Щоб відрізнити м'яку та тверду приголосні [t] і [s] в огузькій мові, в арабському письмі разом з м'якими t/s [ت / س] використовуються тверді приголосні t/s [ط / ص], що на письмі відрізняються. Тому в текстах помітний вплив зазначених особливостей, наприклад: *tovigila* (= *tovukla*), *tavar* (= *davar*), *turdılar* (= *kaltılar*); *sayru* (= *hasta*), *sakınmak*, *sonuç* (*sonuç*); *saçıldı*, *sanasin*, *soudılar* тощо.¹⁶

Інші приголосні k/g в арабській графіці позначаються однією літерою [ك]. Щоб було легше відрізнити ці букви, використовується літера *“kef”* з трьома крапками у верхній частині [ك] на позначення g (м'який): *girü* (= *sonra*), *degüre*, *virmeği* (= *vermeyi*) тощо.¹⁷

Класичною добою турецької мови вважається історичний період, що тривав від XV ст. до середини XIX ст. Потім у розвитку османської писемності (1860–1911) спостерігається певна зміна. Цей період називається **“Tanzîmat”**. Тоді під впливом західної літератури відбувався розвиток османсько-турецької писемності.¹⁸

Шістнадцяте та сімнадцяте століття стали новим етапом літературної мови, яка набула певних особливостей порівняно з

давньою анатолійсько-турецькою мовою. Продовжуючи розгляд цього питання, можна зазначити, що у зв'язку з піднесенням Османської імперії, починаючи з XV ст., відбувається економічно-культурний розквіт у межах величезної держави. У різних містах утворювалися культурні центри, де працювали талановиті поети, письменники, філософи та видатні вчені. Але головним центром бурхливого розвитку науки та мистецтва залишався Стамбул. У всіх містах і навіть у далеких селах відкривалися початкові школи, засновувалися навчальні заклади (медресе), що сприяло розповсюдженню османсько-турецької мови, різновидів письма,¹⁹ а пізніше і друкарської справи.

Офіційною державною османською графікою вважалася, "*Divânî*", і вся документація – накази, листи, рішення, звернення, свідоцтва тощо – писалася лише названим стилем.

Використання цього виду письма простежується у документах XV ст.; і тривало воно до XIX ст., а в XV–XVII ст.ст. відбувається, так би мовити, утвердження цієї графіки. У XVII ст. триває розвиток стилю "*Divânî*", внаслідок чого у XVIII він досягає найвищої форми досконалості в усіх різновидах конфігурацій цього письма. Варто зазначити, що урядові канцеляристи особливу увагу надавали красивому написанню дипломатичних листів у графіці "*Divânî*"²⁰.

У Кримському ханстві, яке з 1473 року перебувало під протекторатом Високої Порти, також відбувається розвиток згаданої мови та культури²¹.

Класична турецька література у XVI ст. завершила період свого формування і досягла кульмінації, а писемна мова в цей час набула дуже складної структури²².

Докладно зупинимося на особливостях граматики османської мови. У зв'язку з тим, що в цій мові є чимало запозичених арабських і перських слів, відповідно, її граMATика побудована з урахуванням особливостей цих мов і давньоанатолійської тюркської мови. Деякі форми цієї граматики перейшли до сучасної турецької мови.

Головні особливості граматики османської мови, які перейшли з арабської та перської мов, такі:²³

1) у зв'язку з орфоепічними відмінностями арабської та турецької мов, арабські

приголосні звуки: [ط, ظ, ذ, ح, ث] перетворилися на турецькі приголосні: [s, h, z, z-d, z]. А приголосні, що зіставляються з *айн* – [ع] і *гамзе* – [ا], у мовленні випадають, але в сучасних текстах відзначаються у середині слів голосними буквами і апострофом, перетворюючись на *eser, ðmür, te'sir, san'at, ma'suk (mâşuk)* тощо. Слід підкреслити, що ці фонемі інколи пишуться наприкінці слова і в даному випадку переважно випадають, наприклад: *câmi' (câmi), menşe* тощо.

2) приголосні звуки *сам* [ص] і *ти* [ط] зіставлені з фонемами [s] і [t], а *каф* [ق] і *гайн* [غ], які вимовляються у турецькій мові (гортанно), перетворилися на турецькі піднебінні звуки [k] і [g].

Арабські довгі та короткі голосні [a, ı, u] [â, î, û] в турецькій мові відзначають вісім звуків. Наприклад, арабський короткий [a] в турецькій читається [a] та [e]; короткий [u] – [u, ü, o, ô] та короткий [i] набув форми [i] та [ı]. А тверді голосні фонемі [a, o, ı, u] вживаються у словах відповідно до правил фонетики. У багатьох словах довгі голосні вимовляються у скороченому вигляді, наприклад: *machûl – meçhul, mufrâd – müfret, Usmân – Osman, râzî – râzı, kitâb – kitap* тощо.

3) приголосні [b, c, d], які пишуться в кінці арабських слів, згідно з вимовою, замінені в сучасній турецькій мові на [p, ç, t].

4) визначення (чи не визначення) довготи голосних на османському письмі здійснювалося відповідно до граматики арабської мови. Голосні (*klişe halindeki*) у словах не пишуться, наприклад: *mektub (مکتوب), rahmân (rahm (a) n: رحمن), lâkin (l (a) kin: لکن)* тощо.

5) у словах подвійні приголосні визначаються однією літерою діакритичним знаком *шедде* (شدة), наприклад: *шеввал (شَوَّل), sedd (سد), redd (رد)* тощо.

6) у кінці деяких арабських слів пишеться літера *у* [ي], але читається як [a], наприклад: *dâvâ (da'vî – دعوى)* (тур. *savaş*; укр. бійка, битва, війна).

7) літера *еліф*, яка пишеться з діакритичними знаками [*устюн, гемзе, есре* – ا, ا, ا], на початку османських слів позбавлена цих знаків: *اساس – اساس*, але в середині слів *гемзе* залишилася відповідно до правил написання діакритичних знаків, наприклад: *da'ire (دائرة)*, і в деяких випадках *еліф* перетворюється на [y] та пишеться таким

чином: fa'ide – fayda (فائدة). Також слід зазначити, що знак *гемзе*, який пишеться в кінці арабських слів після довгих голосних, в османській мові не вимовлявся, але писався. Наприклад: eṣya' – eṣya, bina' – bina тощо.

За конструкцією слів арабська мова належить до мовної групи *bükümlü* (flexionelle). Тому слова в арабській мові утворюються таким чином, що фонема, які утворюють основу слова, залишаються в незмінному вигляді, але в словотворі вони зазнають рефракції (переломлення).

В арабській мові кореневі літери називаються “hurûf-i asliye” (тур. aslî harfler), а літери, які додаються до цих коренів під час утворення слів з відповідними фонетичними будовами (vezn) називаються “hurûf-i ziyâde” (тур. zait harfler). Кількість останніх є обмеженою: *гемзе* [ا], *еліф* [ا], t [ت], s [س], l [ل], m [م], n [ن], v [و], h [ه], y [ي].²⁴

Запозичені арабські слова в османській мові є переважно іменниками або віддієслівними іменниками.

Ще одна з особливостей, яка стосується утворення множини: запозичені з арабської мови іменники та дієслова у множині пишуться з афіксами -lar, -ler і з суфіксами множини, які перейшли з арабської мови: -eyn або -ân, наприклад: tarafeyn (тур. iki taraf, укр. обидві сторони), ebeveyn (ana, baba), devletan (тур. iki devlet, дві держави), katiban (тур. iki kâtip, укр. дві книги). Також вживаються інші суфікси множини: -ûn і -în (hâzır / hâzırûn; muallim / muallimîn) і -ât (hikaye / hikâyât; muhasebe / muhasebât; teşkil / teşkilât; ihrâc / ihrâcât; varid / varidât; kain / kainât; edebi / edebiyyât тощо.²⁵

Тепер розглянемо деякі особливості граматики османської мови, які утворилися під впливом перської мови. Шляхом збільшення крапок у арабських літерах, які вживаються в перській мові – b [ب], c [ج], z [ز], а також додавання до літери *кеф* [ك] рисочки [/] у верхній частині слова, яка називається *кешіде*, відповідно до фонетики османської мови утворилися літери: p [پ], ç [چ], j [ج], g [گ]. Приголосні [b, c, d, g], які пишуться в кінці перських слів, в османській мові змінюються на літери [p, ç, t, k], наприклад: тур. mard – mert

(adam, insan; укр. хоробра людина); dard – dert (укр. горе, сум); ranç – renç (beş, укр. п'ять); rang – renk (укр. колір) тощо.²⁶

Приголосна літера [h] в кінці деяких слів випадає: râdişâh – râdişâ (укр. падишах); dîbâh – dîbâ (тур. ibek kumaş, укр. шовкова тканина) тощо.²⁷

Османське письмо запозичило також вживання *ізафетів* (izafet* або tamamlama – це, можна вважати, сполучення слів, що виражає завершену думку. У даному разі перше слово з'єднується з другим відповідно до кінцевого фонетичного стану першого слова за допомогою афіксів -i, -î, -uyi або -uy.²⁸

Наприклад: (перший варіант – старососманською, а в дужках подаються приклади сучасною турецькою та українською мовами).

bâğ-ı behişt (тур. cennet bahçesi, укр. райський сад);

diraht-ı çınar (тур. çınar ağacı, укр. тополя);

râh-ı necât (тур. kurtuluş yolu, укр. шлях спасіння);

deryâ-yı nûr (тур. nur deryası, укр. безмежне джерело світла);

mâh-ı tâbân (тур. parlak ay, укр. блискучий місяць);

bûlbûl-i bâğ-ı fesâhat (тур. fesahat bahçesinin bûlbûlü, укр. соловей райського саду), а в арабських словах:

düvet-i İslâmiye (тур. İslam devletleri, укр. ісламські держави);

devlet-i Osmâniye (тур. Osmanlı devleti, укр. Османська держава);

kütüb-i kadime (тур. eski kitaplar, укр. старі книги)²⁹ та інші.

Отже турецьке письмо розвивалося тисячоліттями і проходило складний шлях генезису. Кажучи про особливості османської турецького письма, які виникли після утворення Сельджуцької держави і класифікуються трьома періодами історії розвитку та використовувалася у величезному географічному ареалі, слід наголосити, що вони мали суттєве значення у прогресі культури тюркських народів. Знання їх сприяє вивченню багатющої культурної спадщини не лише названого народу, а також інших народів, країн та держав на сучасному етапі.

* Цей термін вживається у граматиці української мови.

¹Timurtaş Faruk K. Osmanlı Türkçesi Grameri. –İstanbul, 1995. –Cilt, III. –S. 3–7. Про тюркське рунічне письмо докладно див.: Gabain von A. Eski Türkçenin Grameri. –Ankara, 2000. –S. 5–11.

Наприклад: абетка османської мови, яка складається з 31 літери і пишеться справа наліво арабською графікою:

ا ب پ ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ غ ف ق ك ل م ن و ه ی

Назви:elif, be, pe, te, se, cim, çim, ha, hı, dal, zel, re, ze, je, sin, şin (şın), lâm, mim, nun, vav, he, ye.

Про це докладно див.: Timurtaş Faruk K. –Op. cit. –S.3–7.

Абетка сучасної турецької мови має латинську основу і складається з 29 літер:

Aa (a), Bb (be), Cc (ce), Çç (çe), Dd (de), Ee (e), Ff (fe), Gg (ge), Ğğ (м'яке ge), Hh (he), İi (i), Iı (ı), Jj (je), Kk (ke), Ll (le), Mm (me), Nn (ne), Oo (o), Öö (ö), Pp (pe), Rr (re), Ss (se), Şş (şe), Tt (te), Uu (u), Üü (ü), Vv (ve), Yy (ye), Zz(ze). (Hüseyin Ağca. Sözlü ve Yazılı Anlatmada Türkçenin kullanımı. –Ankara: 2001. –S.34–35.). Про основи теоретичної граматики турецької мови докладно див.: Халимоненко Г.І. Турецька мова: основи теоретичної граматики. –Київ, 1999. –281с.

²Türk Ansiklopedisi (TA). Türkiye Türkçesi. –Ankara, 1983. –Cilt, XXXII. –S.393.

³Ibid.

⁴Героїчна боротьба візантійської та турецької армій за Константинополь тривала протягом двох місяців. За даними історика Гаммера місто було оточено 29 разів. Десятки тисяч цивільного населення, яке перебувало в районі Ая-Софії (Соборі св. Софії в Стамбулі) не зазнали жодної шкоди (були недоторканими).

Великий гакан тюрків – султан Фатіг Мегмед II вступив у місто і прибув до Аясофії. Як підкреслює видатний турецький історик Йилмаз Озтуна – християнський хроніст, що був свідком цієї події, писав, що “Коли султан прибув до Ая-Софії, то став перед нею, спустився з коня. Він звертався до патріарха, священників християнського люду про те, що з цього дня їхні життя є недоторканими та свободними”. Він здобув місто, яке було однією з славнозвісних столиць імперій у світі, оборонялось останнім, 74-им імператором, Константаном XI. Як підкреслювали турецькі вчені, султан проголосив моральні цінності (свобода совісті, недоторканість життя людини, справедливість тощо), котрі започаткували історію нового часу (Öztuna Yılmaz. Büyük Osmanlı Tarihi. –İstanbul, 1994. –Cilt, I. –S.229).

⁵TA. –Op.cit. –S. 395.

⁶TA. –Op.cit. –S. 395.

⁷Kutadgu Bilig I: metin / Reşit Rahmeti Arat. 4.bask.: –Ankara: Türk Dil Kurumu: 1998. –S.IX–X.

⁸Divanü Lûgat-it-Türk tercemesi / çeviren: Besim Atlay. –4.bask. –Ankara: Türk Dil Kurumu: 1998 (4.Cilt dizindir).

⁹Ibid.

¹⁰Hareke (حركة) – діакритичні знаки, що вказують на фонетичне звучання літер у арабській та османській мовах. Ці знаки такі: 1. ث (тур. üstün), 2. ب (тур. kesre), 3. ر (тур. zamme), 4. غ (тур. sükûn або cezm), 5. ى (тур. tenvin) – пишеться на верхній частині останньої букви арабських слів, 6. ı (тур. med) – пишеться над буквою “elif” – i, вказує на довготу тощо (Timurtaş Faruk K. –Op. cit. –S.32–34; Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. –Ankara, 1993. –S.328.).

¹¹Devellioğlu F. –Op.cit. –S.384; Timurtaş Faruk K. Osmanlı Türkçesine Giriş. –İstanbul, 1999. –Cilt, I. –S. 81–102.

¹²TA. –Op.cit. –S.398. Timurtaş Faruk K. –Op.cit. –S.397–399.

¹³Про кваліфікацію літер докладно див.: Timurtaş Faruk K. –Op. cit. –Cilt, III. –S. 19–32.

¹⁴TA. –Op.cit. –S.398. Про фонетику арабської і перської мов див.: Атеф А. Амер. اللغة العربية. Арабська мова. The Arabic Language. –Київ, 2003. –328с.; Овчинникова И.К. Учебник персидського языка. –Москва, 2002. –528с.

¹⁵TA. –Op.cit. –S.398.

¹⁶Ibid.¹⁷Ibid.¹⁸TA. –Op.cit. –S.407.¹⁹Aktan Ali.Osmanlı Paleografyası ve Siyasi yazışmalar. –İstanbul, 1995. –S.51–68.

²⁰Слід підкреслити, що “*Divânî*” у свою чергу поділяється на три категорії: “*Sade*”, “*Celî*” та “*Kırma*”. Цей вид письма існував 500 років, тому спостерігаються відмінності між зазначеними категоріями. Про джерела, причини виникнення та етапи розвитку османської палеографії, класифікацію та її різновиди докладно див.: Туранли Ф.І. Джерела та особливості османської палеографії. // Східні мови та літератури (Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка). –К., 2001. –Вип.5. –С.48–49.

Одним із кращих зразків зазначеного виду письма в українській історіографії є універсал султана Мегмеда IV про надання П.Дорошенкові гетьманських повноважень. У цьому архівному документі турецький володар закликав усіх українських козаків об’єднатися під одним державним прапором. Щоби практично здійснити цей намір, він негайно відрядив до гетьмана свого повноважного представника разом із шістьма тисячами яничарів, відповідні накази отримали оборонець Дніпра Галіль Паша і кримський хан Селім Гірай у червні 1670 року. Про це докладно див.: Туранли Ф. Зовнішньополітична орієнтація уряду Українсько-козацької держави другої половини XVII ст. за даними турецьких джерел та історіографії. / –Наукові записки. Збірник наукових праць молодих вчених та аспірантів. –Київ-Хмельницький, 2002. –Том 8. –Ч. I. –С.41–57. До статті додається уривок цього документу з транслітерацією латинськими літерами, перекладений на українську мову.

²¹1 червня 1474 р., офіційно було встановлено османський протекторат у Криму (Öztuna Y. –Op. cit. –S.369).

²²TA. –Op.cit. –S.406.²³TA –Op.cit. –S.408.²⁴Ibid.²⁵TA –Op.cit. –S.409.²⁶TA –Op.cit. –S.410–411.²⁷Ibid.²⁸Ibid.²⁹Ibid.

ДОДАТОК

“... Bin’âen ‘ala zâlik işbu darende’-i menşur-ı meşhûr-ı Sultânî ve numayende’-i bir lebğ-i belîğ-i vacibü’t-tebliğ-i hakanî iftihar ümerâ’il-milleti’l-mesihîyye muhtârî küberâi’t-tâfeti’l-‘Iseviyye muhâleset-‘ünvân-ı müsâdekat-nişan Sarıkamış ve Barabaş ve Potkal, üç kavm Kozagı Hatmanı Perto Dorosenko hatemet ‘evakibehu bi’l-hayr rikâb-ı kâm-yâbıma elçi ve âdem gönderüp atebe’-i aliyye’-i felek-ihtişam ve südde’-i seniyye’-i sidre-i makamımıza sadâkat ve ihlâs ve kemâl-i ‘akîdet ve ihtisas ile hizmet ve ‘ubudiyyet ‘arz edüp memâlik-i mahrûsetu’l-mesâlikimde zir-i himâye’-i hüsrevâneme dahil olan Eflak ve Bogdan ve saire’i ‘iyâd-ı ‘inayet-mu’-tadım ‘adâdından ‘add olunup üç ülke hakimi olmak üzere ‘avatıf-ı ‘aliyye’-i mülûk-ânemden Tuğ ve ‘Âlem ve Sancak verilmek recâ etmekle recâsı karîn-i kabûl-ı hümayûnum olup câdde’-i ita’atde rasih-dem ve şahrah-ı ‘ubudiyetde şâbit-kadem olmak şartıyla işbu sitte şemânin ve elf muharremu’l-haramının gürresinden Hatt-ım Humâyûn-ı sâ’âdet-makrunumla üç ülke hükûmetine sancak olmak üzere ber-vech-i te’yîd tevcîh-i taklîd ü ‘inayet edüp emr-i şerefim verilmekle mücibince işbu berât-ı sa’âdet-fezâ-yı hüsrevânî ve bu menşûr-ı lâzımül-ımtişâl-ı hâkâniyi’ verdim ve buyurdumki, ba’delyevm mûmâ-i leyh varup üç ülke hükûmetine ber-vech-i te’yîd Sancak tarîkı üzere mutasarruf olub hıfz u hırâset-i memleket ve himâyet ve siyâset-i ra’iyyet ve hüsn-i tedbîr ve tedârûki vilayetde ve üç kavm kozagı tâifesinin zabt u rabtında ve sefer-i zafer-i eserim vaki’ oldukda me’mur olduğu mahalle mükemmel ve müretteb askeriyle erişüb hidemât-ı hümayûnûmda mevcûd bulunmakda dikkat ü ihtimam ve sa’yi mâlâ-kelam eyleye ve üç ülkenin sağır ü kebîri ve zâbitleri ve re’âyâ ve berâyası mûmâ-i leyhi üzerlerine zâit ve hakim bilüp hükûmetine mûte’allik cezvi ve küllî umr-ı mûcibûl-ıktizâda kemâ hüvel-mu’tâd mûrâca’at eyleyüp tekmîl nâmûs-ı Saltanat ve muvafık-ı umûr-ı devlet olan sözünden tecavüz eylemeyüp sem-‘i kâbul ile isgâ ve emrini bilâ-tereddü icrâ eyleyeler. ...”

نبأ على ذلك استبوار ذلك منشور مشهور
 و تابت بربيع بلع واجب التبع حاكما افتخار آراء الملة الميجه نختار كبراء الطائفة
 نخلص فنون مصادق نشان صاري نقش و برآباش و بنو فال اوج قوم قرآجي
 حطمانی پیرودوره شفق هفت عرافه بالخبر ركاب كايمايله الحی و ادر كوندروب
 عتبه عليه فلك احتشام و سده سینه سده مقاومه مصادق و اخلاص و كمال
 عقيدت و انضماص ايله خدمت و صوديت عرض ابدوب بمالك محروسه المسالك
 زبر حياه خسراننه داخل اولان افلاق و بغداد و سائر عباد عنات معناده عدد دن
 عدا و لنوب اوج اولكه حاكمي اولق اوزره عواطف عليه ملوكا عذ طوع و علم و سنجاق
 و برلك رجا انكله رجا سي فريس قبول هما بونم اولوب جاذه اطاعنه رايخ و مر و شاهرا
 عودينه ثابت قدم اولق شرطيله انبوسه ثابتي و لف عمر الخامل غره سندن
 خط هما بون سعاد مغر و قله اوج اولكه حكومتي سنجاق اولق اوزره بروجه تابت
 بوجه تقليد و عنایت ابدوب امر شريم و بر كلك اشبوريات سعاد فراي خسرواي
 و بومنشور لار انزال اشكال حافاني و برود و بيوره و ككه بيل بوم موي ايله داروب
 اوج اولكه حكومته بروجه تابت سنجاق طبرتي اوزره منصرف اولوب حفظ و حر
 ملك و حجاب و صبات رعت و حسن تدبير و تدارك و لا ابتداء اوج قوم قرآجي
 طائفه سنك ضبط و ربطند و سفر طرا اثر واقع اولدق مامور اولدغي محله
 مكمل و مرتب عسكر بيله ابر شوب خدمات هما بوند موجود بولمغه دقت و اهتمام و بي
 مالا كلام ايله اوج اولكه نك صغير و كبيری و ضابطايری و رعایا و ايراک موي الهي
 اوزر لرب ضابط و حاكم بيلوب حكومته شعلق جزوي و كلكي امور موجب الانقياد و
 كما هو المعناد مرجع اليوب تكمل ناموس سلطنت و مولق امور دولت اولان سوندند
 نجا و زاليوب مع قول ايله اصفا و ايني بلا نرد و اير ايلير

“...Отже, у зв’язку з тим, що до султанського палацу звернувся з серйозним наміром володар-обранець Християнської нації і трьох частин козацтва: Сарикомишської (Sarıkamış), Барабашської (Barabaş) й Потканської (Potkani), гетьман *Петро Дорошенко*, хай щастить Тобі. Він прислав до нас своїх послів офіційно повідомити про визнання нашого протекторату, про вірну, чесну і бездоганну службу. Країни, котрі знаходяться в межах території моєї держави і перебувають під моєю владою, такі як Ефлак, Богдан та інші, традиційно отримують допомогу для їх зміцнення. Він просить від мого султанату призначити його володарем трьох країн та засвідчити це спеціальними атрибутами: “Туг” (Tug), “Алем” (Alem), “Санджак” (Sancak), – ознаками наданої йому влади.

Приймається це звернення за умови, що Він справедливо служитиме згідно наказу, виданого мною. Чесно дотримуватиметься своїх слів протягом того часу, який Він вирішив перебувати під нашим протекторатом.

Отже, на початку місяця мугаррам 1086 року написаний власноручно мною “*Hatt-ı Humâyın*” та затверджений моїм підписом, який приносить щастя, про надання йому повноваження володарювати трьома країнами згідно з чинним законодавством держави і про забезпечення всебічною підтримкою. Після оголошення цього наказу в моїй безмежній щасливій державі я наділив його потрібною владою та повелів також, що Він, після важких днів, призначений гаканом на території трьох вищезгаданих країн та урядів, і завданням його є насамперед їх оборона. Народи, котрі перебувають під політичним управлінням, повинні найкращим чином підготуватися і вжити заходів на вирішення існуючих проблем. Також всі три верстви козацького народу зобов’язуються об’єднатися під його владою і, в разі одержання мого наказу про переможні військові походи, повинні бути готовими, сильними, дисциплінованими, вірними, пильними, бути організованим військом та з’являтися під моє командування, сумлінно й беззаперечно виконувати поставлені завдання. Також все населення зазначених країн – бідні та багаті, воїни та офіцери, піддані та весь народ – повинні поважати вищезгадану особу, виконувати всі необхідні, потрібні рішення, дотримуватися традиційних порядків...”

THE PROGRESS OF THE TURKISH SCRIPT IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF LITERARY LANGUAGE

The article deals with the main phases of the development of the Ottoman-Turkish Paleography. This is accounted for by the needs to study the Grammar of the Ottoman language, in particular its phonetic features and different spelling systems. There are also considered special points of the grammar of the above writing system that arose under the influence of the Persian and Arabic Languages.

The article is added by an example of a 17th-century "*Divānî*" writing which achieved its perfection in the 18th century. By using this archives document as an example, there has been convincingly demonstrated the special style of writing diplomatic letters at those times.